

Петар Милојевић
Стефан Милошевић
Ирина Кајтез

УДК: 904.75.052.021.333"653"(497.11) ;
904.725.96(497.11)
ИД Број: 205950988

ГРАЂЕВИНА СА ОСТАЦИМА ФРЕСКО СЛИКАРСТВА У СОКОБАЊИ

Сажетак: *Рад описује остатке грађевине са траговима фреско малтера, смештене недалеко од тврђаве Соко Град у Сокобањи. Како на објекту нису вршена археолошка ископавања, представљени су само резултати који су се могли прикупити на основу мерења и проспекције.*

Кључне речи: *грађевина, гробница, фреске, гробна црква, мартуријум, меморија маузолеј, Соко Град.*

Приликом рекреативне посете Сокобањи 2012. год, аутори су на предлог мештанина Александра Станковића обишли оближњу тврђаву Соко Град и једну занимљиву грађевину са остацима фреско сликарства. По Станковићевој причи, грађевину су открили трагачи за драгоценостима пре десетак година и том приликом је делимично откопали. Грађевина пре тога није била видљива јер је читавом површином била прекривена земљом. Из одбачене земље Станковић је прикупио више фрагмената фреско малтера, које нам је уступио на скенирање. На основу ових сазнања и видљивог дела објекта које смо затекли, дајемо овај скромни извештај о овом досада необјављеном објекту.

Грађевина се налази око 2 km југоисточно од Сокобање, на локацији званој Глоган, само 400 метара источније од тврђаве Соко Град. Смештена је недалеко од јужне обале Моравице на месту где ова река улази у свој надалеко чувени кањон. Објекат је изграђен на средње стрмој падини која је обрасла у густу букову и грабову шуму. Иако грађевина са фрескама није далеко од обале, због пада терена она је 50-60 метара виша од нивоа реке. Због густог растиња, удаљености од оближњих путева и конфигурације терена, објекат је тешко опазити уколико му се сасвим не приближите.

Видљиви део објекта простире се на два нивоа, а чине га одељак са лучним сводом који се налази на нижем нивоу, и остаци зидова у

облику ћириличног слова Г који заклапају југозападни угао објекта, или једну од њених просторија на нивоу изнад. Очувана дужина одељка са лучним сводом износи 150 cm, ширина 100 cm, максимална висина 60 cm, док дебљина лука износи 30 cm. Очувани део јужног зида на горњем нивоу дугачак је 90 cm, западног 75 cm, а оба зида су ширине 35 cm. Максимална очувана висина зида је на месту састајања два зида и износи 100 cm. У изградњи објекта коришћени су локални кречњак и малтер. Фрагменти опеке и тегула нису констатовани у површинском шуту.

Одељак са лучним сводом има полукружни попречни пресек. Јужна страна лучног свода наслања се на живу стену, док то на северној страни није уочљиво. Отворен је са источне стране тако и у садашњем стању прегледности то би могао бити улаз, али се не може са сигурношћу тврдити да ли је источна страна одељка у целисти очувана или је ово само један њен сегмент. За разлику од грубо обрађених блокова из зида грађевине у нивоу изнад ове просторије, камен у конструкцији лучног свода је цепан са циљем да се добију камене плоче правилног облика и стандардизоване дебљине од приближно 5 cm. Те плоче су потом ређане линеарно у уздужне колоне, док се између две колоне плоча налази дебљи слој малтера. Такође, две суседне колоне плоча ређане су тако да се спојеви између плоча не преклапају по колонама, што доприноси стабилности конструкције и правилно усмерава тежину објекта ка тачкама ослонца.

Зидови на нивоу изнад одељка са лучним сводом пружају се управно и паралелно са њим, што указује да су део исте грађевине. Зидани су од делимично ломљених блокова камена правилно ређаних у хоризонталне редове и повезаних дебелим слојем малтера. Источни крак јужног зида је пресечен, и чини се да се након неколико метара наставља у источном профилу укопа, али се то без археолошких ископавања не може са сигурношћу тврдити. Северни крак западног зида се завршава у виду довратка пролаза у просторију чији је угао очуван. Да је реч о довратку иде у прилог чињеница да је у основи ископа преко целе ширине постављен велики, боље обрађени камени блок на чију површину је нанесен фин слој малтера у који су, док је малтер био свеж, урезане две спирално испреплетене траке.

Остаци фресака констатовани су на очуваном делу зидова који се налазе изнад нивоа просторије са лучним сводом. Налазе се на унутрашњем платоу западног и јужног зида, који граде угао просторије. Фреске су углавном пропале, због атмосферских утицаја, којима су већим делом потпуно изложене. Најбоље су очуване при дну зида, где су биле прекривене насутом земљом. На зидовима се углавном задржао

само доњи слој грубљег малтера са шљунком, а понегде се могу уочити мањи остаци делова фреске, или други слој финијег малтера на коме се сликало. Велики број фрагмената је отпао са оба зида, а могуће да су неке од њих оштетили трагачи за драгоценостима приликом илегалног копања. Интересантно је да унутар просторије са лучним сводом није примећен ни најмањи траг фреско сликарства.

Композиција фреске не може се навестити због лоше очуваности. Једино се при дну западног зида уочавају линије наранцасте/црвене и тамно плаве боје које су паралелне са зидом и подом. На истом зиду налази се мали фрагмент осликан на исти начин и може се претпоставити да она чини некакав оквир или бордуру. На јужном зиду нема наговештаја композиције, зато што су на њему остаци фресака лошије очувани. На основу фрагмената малтера који је отпао такође се не може претпоставити композиција фреске, али се на њима јасније могу распознати боје. Уочене су следеће боје: жута, црвена, црна, зелена, наранцаста, плава, сива, бела, браон/окер.

На основу очуваног дела објекта стиче се утисак да су грађевинска решења у конструкцији добро испланирана. Техника градње лучног свода у потпуности подражава класично решење римске архитектуре у зидању лукова од опеке. Лучни свод је конструисан у виду полуваљка који је по хоризонталној равни благо заротиран ка југу. Будући да је објекат изграђен на нагибу, овакво решење у конструкцији доприноси правилном распореду силе гравитације на основу објекта, која због нагиба терена није вертикална већ коса. Могуће је да се објекат простирао степенасто на два или више нивоа. Све ово показује да је градитељ објекта био професионални архитекта и да је пажљиво прорачунао статику објекта на датом терену. Одсуство опека и тегула у површинском шуту указује да је транспорт велике количине овог грађевинског материјала до градилишта био тежак због карактеристика околног рељефа, или да овај грађевински материјал у периоду изградње објекта није био локално лако доступан.

Тешко је на основу затеченог стања без археолошких ископавања и дубље анализе закључити о каквом је објекту реч. Највише елемената упућује на то да је реч о гробници (крипти) изнад које је сазидана капела или нека друга сакрална грађевина (мортиријум, гробна црква, меморија) али за сада то остаје у домену претпоставки.

Мортиријуми и гробне цркве су угалвном мање сакралне грађевине подигнуте изнад гроба мученика или места на којем је њихово мучење извршено. Изградња мортиријума у хришћанској архитектури

позната је од II века¹ и може се директно надовезати на много старије, античке и источњачке маузолеје у којима су сахрањивани владари, или други за своје доба знаменити људи². Најближе сличности, према намени и функцији конструкције организацији и декорацији (фреске) простора налазимо на гробним меморијалним грађевинама у Марусинцу и Капључу код Салоне у Хрватској³, на гробној цркви у Јагодин Малој код Ниша⁴, затим на Косову у Белој цркви на локалитету Киш (код Пећи)⁵, у гробници са маузолејом на тргу Св. Стефана у Печују (Sopiane)⁶ и на касноантичком гробљу у Силистији (Durostorum) у Бугарском подунављу (маузолеј-гробница са моштима три мученика, почетак IV века)⁷. Знатно већих размера је базилика са криптом у Царичином граду код Лебана⁸ али по својој функцији као и декорацији (остаци фреско малтера) може бити слична са грађевином из Сокобање. По начину зидања свода и осталих делова гробне коморе највише сличности у конструкцији налазимо са гробницама из Базилике "D", једне од грађевина из широког сакралног комплекса градине на Јелици у близини Чачка⁹.

О пореклу и начину припремања фреско боја у антици значајне податке нам је оставио Марко Витрувије Полио (I. век пре нове ере) римски писац, архитекта и инжењер, аутор познатог римског архитектонског траката „De architectura, libri decem“ (Десет књига о архитектури)¹⁰. У својој седмој књизи где говори о завршеним радовима,

1 Krautheimer R. with Ćurčić S., Early christian and Byzantine architecture, Yale University Press, 1986. 32.

2 Бошковић Ђ., Основи средњовековне архитектуре, Београд 1947. 14.

3 Dyggve E., Egger R., Der Altchristliche Friedhof Marusinac, Forschungen in Salona, Driter band, Wien 1939.

4 Милошевић Г. Мартиријум и гробљанска црква у Јагодин Мали у Нишу, Ниш и Византија II, Ниш 2004. 121-139.

5 Kovačević J., Bela Crkva u Metohiji - Arhitektonski objekti VI i nekropola sa kraja XII veka, Археолошки преглед 8, Београд 1966, 150 – 151, Т. XXXII – XXXIV

6 Ujvari J. - Mayor D., Pécs (Sopiana) Early Christian cemetery, Pécs 2000., 22-23.

7 Atanasov G., Late antique tomb in Durostorum-Silistria and its master, History Of Silistra Ancient Durostorum, Pontica 40, Anuarul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța 2007, 447-468.

8 Петровић Н., Базилика са криптом у Царичином Граду, Старице н.с. III-IV, Београд 1953. 169-180.

9 Милинковић М., Градина на Јелици рановизантијски град и средњовековно насеље, Београд 2010, 174-177.

10 Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi, prevod Matija Lopac, Institut

највише пише о обради зидова. Ту посебно описује фреске, њихов стил израде и начин припремања боја. По Витрувију, већина боја у то време се ископавала на разним местима, најчешће у рудницима. Најбољи окер је ископан на Атици у рудницима сребра, док су се auripigmentum (жута боја) и sandarake (црвена боја) копани на Понту. Малахит (зелена боја) је долазио из Македоније, а armenium или indicum (плава боја) самим именима показују одакле су се добијале¹¹. Већина боја се налазила слободно у природи али неки пигменти су захтевали додатну обраду, кроз печење или кување. Сама подлога за сликање настала је из доношења неколико слојева малтера који су се састојали од различитих материјала. Најчешће су прва три груба слоја састављена од креча и песка, а за три наредна финија слоја коришћена је мешавина дробљеног мермера и креча¹². Затим се подлога глачала стаклом, мермером или платном, а боја се наносила док је површина још увек била влажна. Фреске на отвореном често су се премазивале слојем воска који је бојама давао бољу постојаност пигмената и одличну заштиту и од атмосферских утицаја¹³.

Гробнице са фрескама у Србији су познате из гробова античког Ниша, Костолца, Бешке, Чалме, Брестовика¹⁴. Сликање у гробницама је веома распрострањено како у ранохришћанском тако и у паганском свету и може се рећи да је један од омиљених начина украшавања луксузних објекта, па их стога срећемо на сва три континента Римског царства, а посебно у грађевинама које су подигнуте крајем III и у првим деценијама IV века. (у Египту, Либану, Турској, Италији, Румунији, Бугарској, Мађарској...). Међутим, у нашем случају гробна комора не садржи трагове фреско малтера, већ су они заступљени искључиво у горњем нивоу грађевине, што се разликује од свих наведених аналогја. Фреске у паганским и најстаријим хришћанским гробницама на територији Србије повезују се, иконографски и стилски, са фрескама у гробницама које су откривене између Јадранског и Црног мора, дуж линије Салона - Сирмијум – Виминацијум – Дуросторум – Томис. Декорација гробница из каснијег периода, прожета изразито хришћанском тематиком, показује афинитете према декорацији гробница откривених у јужнијим и севернијим областима, дуж линије Солун – Ниш – Печуј. *građevinarstva Hrvatske, Zagreb 1997.*

11 Vitruvije, 150-151

12 Wallert A., Elston M., Fragments of Roman wall painting in the J. Paul Getty Museum: a preliminary technical investigation, Proceedings of the International Workshop on Roman Wall Painting, Fribourg 1996. 95-97

13 Vitruvije, 151.

14 Срејовић Д., Сликарство, Римски царски градови и палате у Србији, САНУ Београд 1993. 277-290.

Како се правци назначених веза управо секу на територији Србије, могућно је да су се ту и налазиле сликарске радионице у којима се у III и IV веку креира фреско декорација касноантичких и ранохришћанских гробница на Балкану¹⁵.

Поменуте аналогije упућују да је грађевина са остацима фреско малтера настала у периоду између III и V века али о томе је тешко говорити с обзиром да на објекту нису вршена археолошка ископавања, као и чињенице да је добар део фреско малтера отпао, те са овим стањем истражености није могуће реконструисати композицију. Пошто се објекат са фрескама налази недалеко од тврђаве Соко Град може се предпоставити да је у неком периоду прошлости био у вези са комплексом тврђаве. Соко Град као и остале сокобањске старине из периода пре ослобођења од Турака су недовољно испитане, тако да је тешко говорити о временској вези између ова два грађевинска објекта. Познато је да коришћење термалних вода у Сокобањи има дугу традицију, материјални трагови указују на њихово искоришћавање још из периода Римљана. Фрагменти карактеристичне римске опеке и керамике, налази новца и других употребних предмета, поронађених на више локација широм Сокобањске општине, потврђују присуство Ромеја на овој територији. Међутим досадашња, врло оскудна и површна истраживања, нису пружила ниједан ближи податак о хронологији, интензитету и сврси насеља како из римског тако и из средњовековног периода. Тако да живот у доба антике и средњег века на овом простору, засада остаје углавном у домену смелих претпоставки.

A BUILDING WITH REMAINS OF WALL PAINTINGS IN SOKOBANJA

Summary

When visiting Sokobanja the authors visited the fort of Soko Grad and an interesting building with remains of fresco painting in the immediate vicinity of the fort. The building was found by treasure seekers ten years ago when it was largely dug up. The building had not been visible before, because the whole area was covered with ground. A lot of fragments of fresco plaster were collected from the ground, and they were later scanned. This humble report on this, up to now unknown building in the expert

literature, was made up on the basis of this material and the visual part of the building that was found. The building is entirely constructed of rough-hewn stone. On the basis of conserved residues, it can be concluded that the building is composed of two parts, one aboveground that is probably of a rectangular base, and the other underground which is also rectangular, with a fully preserved arched vault. Most elements indicate that it is a grave (crypt) above which a chapel or another sacral building (Martyrium, a burial church) was built, but for now it is just an assumption. The scanty remains of fresco plaster are visible on the south and west walls of the aboveground object, while a large number of fragments has fallen from both walls. It is possible that some of them were damaged by treasure seekers who had actually dug up the whole wall. It is interesting that within the room with the arched vault, the slightest trace of fresco painting has not been noticed. The composition of the fresco cannot be hinted at due to the small surface area of the preserved parts of the wall. The composition can neither be assumed on the fragments of plaster that fell off, but colours can be more clearly distinguished on them. The following colours are recognized: yellow, red, blue, green, orange, blue, gray, white, brown/ochre. Since the building with frescoes is located near the fort of Soko Grad, we can assume that at some point in the past it was associated with the complex of the fortress. Since Soko Grad and other antiques in Sokobanja from the period before the liberation from the Turks are insufficiently researched, it is difficult to make any conclusions about the temporal connection between these two objects.

Библиографија

Atanasov G., Late antique tomb in Durostorum-Silistria and its master, History Of Silistra Ancient Durostorum, Pontica 40, Anuarul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța 2007.

Бошковић Ђ., Основи средњовековне архитектуре, Београд 1947.

Dyggve E., Egger R., Der Altchristliche Friedhof Marusinac, Forschungen in Salona, Driter band, Wien 1939.

Kovačević J., Bela Crkva u Metohiji - Arhitektonski objekti VI i nekropola sa kraja XII veka, Археолошки преглед 8, Београд 1966.

Krautheimer R. with Ćurčić S., Early christian and Byzantine architecture, Yale University Press, 1986.

Милинковић М., Градина на Јелици рановизантијски град и средњовековно насеље, Београд 2010.

Милошевић Г. Мартиријум и гробљанска црква у Јагодин Мали

у Нишу, Ниш и Византија II, Ниш 2004.

Рогић Д., Анђелковић Ј., Вегетабилни мотиви у касноантичком и ранохришћанском фунерарном сликарству на територији Србије, Ниш и Византија X, Ниш 2012.

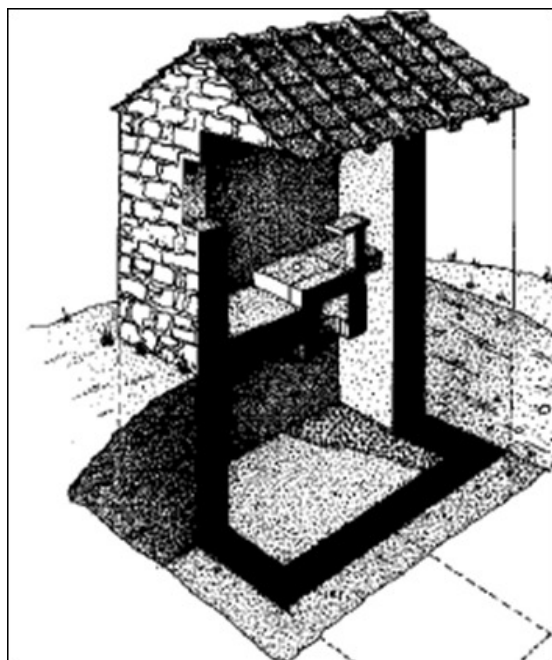
Срејовић Д., Сликарство, Римски царски градови и палате у Србији, САНУ Београд 1993.

Ujvari J. - Mayor D., Pécs (Sopiana) Early Christian cemetery, Pécs 2000.

Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi, prevod Matija Lopac, Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb 1997.

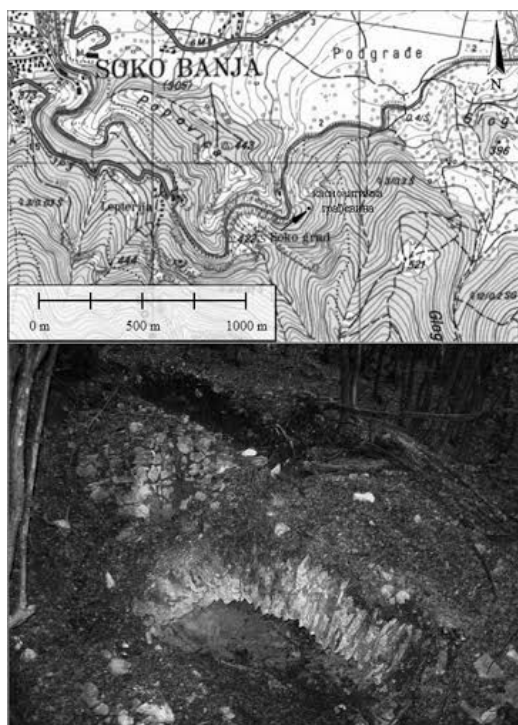
Wallert A., Elston M., Fragments of Roman wall painting in the J. Paul Getty Museum: a preliminary technical investigation, Proceedings of the International Workshop on Roman Wall Painting, Fribourg 1996.

Прилози:

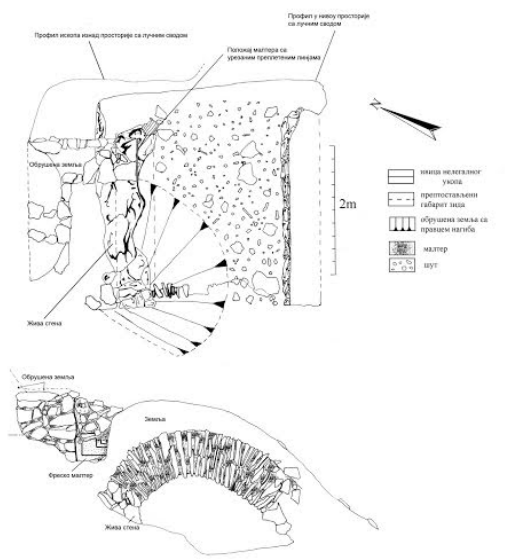

Слика 1. Реконструкција гробнице на тргу Св. Стефана у Печују.

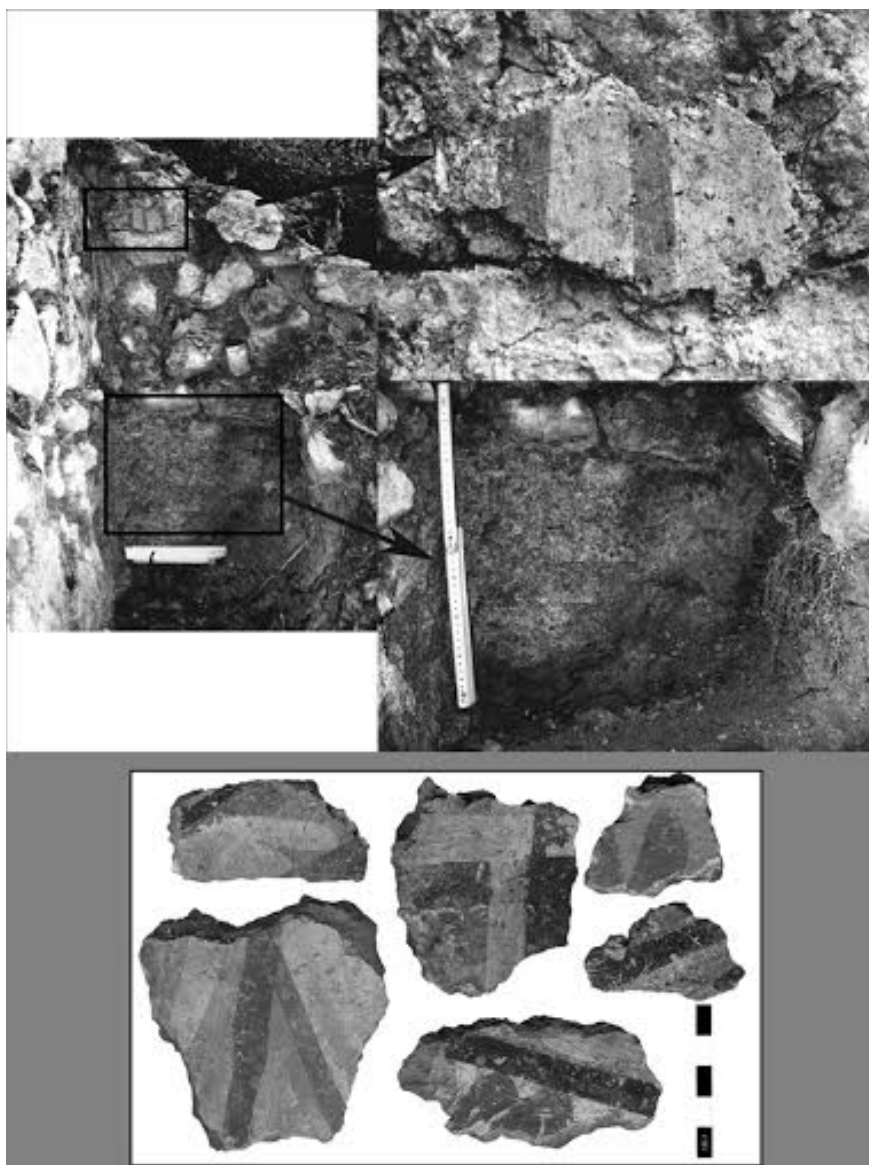

Слика 2. Исечак топографске карте са локацијом објекта и затечено стање објекта.

Слика 3. План и профил објекта.

Слика 4. Остаци фресака *in situ* и део фрагмената прикупљених из насуте земље.

Извори илустрација:

Слика 1. Ujvari J. - Mayor D., Pécs (Sopianae) Early Christian cemetery, Pécs 2000., Fig.19.b

Душан Рашковић
музејски саветник
Народни музеј Крушевац

УДК: 903/904"652"(497.11) ;
902.2(497.11)
ИД Број: 205951500

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ АРХЕОЛОШКИХ НАЛАЗИШТА АЛЕКСИНАЧКЕ КОТЛИНЕ

Апстракт: Алексиначко Поморавље, што се античке археологије тиче, карактеришу углавном случајни налази. На северу котлине доминира налазиште „Друговац“, одакле потиче налаз оставе римског сребрног новца I до III века и Митрине мермерне иконе.

Кључне речи: Друговац, Митрин рељеф, касни латен, фибуле, Трњане, мермерне иконе, средњовековне наушнице, Туријска река

Западни делови Алексиначког краја, уз леву обалу Јужне Мораве, ушли су у археолошку литературу захваљујући раду М. Ризнића, још крајем прошлог и почетком овог века. Забелешке М. Ризнића и Т. Ђорђевића, о налазима у Трњану и Нозрини, још и данас су тема анализа и коментара. Нови налази потврђују значај ових налазишта. Помињемо налазе на локалитету „Селиште“ у атару Трњана, а истичемо налазе делова мермерних икона у атару аела Нозрина. Изузетно су важни и занимљиви налази, керамике, фибула, римског и византијског новца, украсних и употребних предмета, на рановизантијским и средњовековним утврђењима, „Градиште“ у селу Врћеновица, „Градиште“ у селу Кулина и „Градиште“ у селу Породин, смештеним у кањону Туријске реке. Пут који узводно иде Туријском реком, рачва се на одвојак који води у крушевачки крај и одвојак преко превоја „Гребац“ према Топлици. У месту Цигољ бележимо налаз још једне Митрине иконе.

Алексиначка котлина која чини централни и највећи део Алексиначког Поморавља, из археолошког угла гледања, углавном је неистражено подручје што је потпуно нелогично с обзиром на прометни значај овог краја. Јасно је да је и у далекој прошлости, па и увреме римске доминације, отуда ишла магистрална античка моравска комуникација, виа публика, популарно речено тзв. „Цариградски друм“.¹

1 Константин Иречек, Војна цеста од Београда за Цариград, Зборник константина Иречека I, Београд, 1959, 126

